

JOSEF TOMESŠ, MASOPUSTNÍ, JARNÍ A LETNÍ OBYČEJE NA MORAVSKÉM VALASSKU, Příloha časopisu Národopisné aktuality, svazek 2, Ustav lidového umění, Stražnice 1972, 180 str.

JOSEF TOMESŠ, VANOČNÍ OBYČEJE NA VALASSKU, Národopisné aktuality, ročník V, 1968, číslo 3—4, str. 165—193.

Obje radnje Josefa Tomeša o kojima će ovdje biti govora zapravo su dijelovi jedne veće ojeline, autorove kandidatske disertacije *Vyroční a rodinné obyčeje na moravském Valašsku*, dovršene 1970. na Sveučilištu u Brnu, tako da zapravo čine jednu nedjeljivu cjelinu, pa će tako i biti ovdje prikazane.

Da se radi o kojem drugom dijelu češkog naroda, bilo bi, možda, dovoljno ukratko reći o čemu se u knjizi radi. Ovdje je, međutim, govor o Valašima, Vlasima, pastirima koji su ovamo došli iz istočnijih karpatskih područja i čije etnografske značajke nedvosmisleno upućuju na jugoistok Evrope kao na njihovo ishodište. Stoga će u prikazu valjati istaknuti niz pojedinosti da se vidi kako u današnjim običajima ima upravo takvih elemenata koji Valaše povezuju s balkanskim pastirskim krugom.

Autorov pregled običaja razvrstan je kalendarski, i počinje adventnim razdobljem. Uz dan sv. *A n d r i j e* povezana su razna gatanja, ponajviše o djevojačkim željama. U vodu se stavljaju višnjeve grančice kako bi do Božića procvjetale. Dan sv. *N i k o l e* označuju ophodi s maskama — uz samoga sveca značajne su očito starije, maske vragova s palicom na kojoj je pričvršćena ježeva koža, a predvodi ih maska, »skakuna« ili »laufra«, teklića. O sv. *L u c i j i* također kroz selo idu maske (kao kod nas u panonskom području) u bijelome i ne smiju govoriti; toga dana je zabranjeno pređenje; uz sv. Luciju povezano je niz vjerovanja i magijskih činova (Lucijin stolac, gatanja o budućem mladoženji, o vremenu i idućih dvanaest mjeseci — 12 tajanstvenih dana prije Božića!). U predbožićnom razdoblju opasan je ženski demon »Šperchta« (uspor. alpsku i slovensku Perhtu, Pehtru), koji bdije nad predbožićnim postom, a prijestupnicima para trbuhe.

Na *B a d n j a k* se pripravljaju obredni kruhovi, priprema se božićni stol (na nj se stavlja lemeš, pšenica, novac; noge mu povežu lancem da vuci ne bi klali ovce). Obvezatno se jede posebno pripravljena kaša. Na večeru zovu i svoje dobročinitelje: »Pod'te k nam, naši ščedráci!«. Vatru toga dana izvijaju iz drva. Guskama i kravama daje se poseban kolač »polaz«. Pozivali su i susjede da ih obdare — zvali su ih »polazníky«. Prvi čestitar predodređuje spol životinja koje će se okotiti, odnosno izleći, pa više vole vidjeti prvo žensku osobu. Zvali su i zvijeri na ručak: »Jastřábe, pod' s námi k obědu! Jak nepůjdeš dneskaj, nechod' celý rok!« Svi bi ukućani poljubili starim roditeljima ruke i zahvalili im za objed. Čestitari bi nosili crnogorično drvce i zaticali ga u gnoj. Građansko božićno drvce počelo je Valašima prodirati tek koncem 19. stoljeća, a vješali su ga o gredu ili stavljali na stol. Sam Božić bio je bez nekih posebnih običaja. Utrkivali su se na povratku iz crkve tko će prije kući.

U božićno vrijeme poznati su razni, obično maskirani ophodi i igre — ophodi koledara, igre »valaša« (lica: Bača, Mičuda i Vacula), »betlemarska«, »sveta tri kralja«, uz koje ide maska konja. Na Stjepanje su selima obilazili »mesari« i pravili s djevojkama neslane šale. Na Sveta tri kralja posvećivala se vo-

da u crkvi i ispisivali inicijali triju kraljeva zajedno s tekućom godinom na kućna vrata.

Od Božića pa sve do 13. veljače po domovima bi izvodili igrokaz o svetoj *Doro-teji* (čiji je dan 6. veljače), koja se prikazuje sva u bijelom, s jabukom na tanjuru; prate je kralj, vrag i mačak.

Pokladne dane — »končiny«, »fašank« — obilježavaju ophodi maskirane mladeži i razni zemljoradnički obredi. Najčešća je pokladna »svadba«, iscrpna parodija prave svadbe uz izvođenje niza svadbenih običaja. K tome se pridružuju već uobičajeni likovi evropskih karnevala — medvjed s goničem, cigani, židov, brusač. Tele predstavlja pas ogrnut telećom kožom. Konja s jahačem predstavlja čovjek kome je oko bokova pričvršćeno konjsko tijelo (presvućeni okvir s glavom).

Lugari su, nekoć nosili kroz selo ispunjenu kožu vuka. Taj običaj prvotno nije bio izvođen u pokladno vrijeme, nego onda, kad je koji vuk bio ubijen.

Neudatim djevojkama vezivali bi kladu o nogu ili ruku, pa bi se one morale otkupiti. U maskiranoj povorci netko nosi drvenu sablju na koju natiče komade slamine što ih dobiju u selu. Posebna je maska »hřebenař« »pohřebenař«, muškarac kojekako odjeven, koji drži u ruci metlu ili što drugo, nešto uzvikuje (npr. »Pohřebeni, staré baby na hřebeni!«) i ide kroz selo. Ljudi izlaze iz kuća i za njim bacaju stare zemljane lonce. Drugog bi dana taj čovjek, sada bez maske, obilazio po kućama i kupio darove. Ovu su masku neki, očito bez prava razloga, uspoređivali s našim Zelenim Jurjem.

U južnoj Valaškoj maskirane skupine zovu imenom nepoznata porijekla: »babkovníci« (uspor. balkanske »babare«, »babudere« i slično!)

Posno vrijeme, koje počinje *Pepelnicom*, označeno je strogim postom, pače i apstinencijom od duhana i alkohola.

Uzima se i novo suđe (na starome bi mogli biti tragovi masti!). Zabranjene su sve zabave i plesovi, pa i sastajanje momaka s djevojkama.

Na koncu posnoga razdoblja vješali bi »kyselo« ili »zelnicu« (vrste posnih jela što su već dodijala), što se svodilo na varanje lakovjernika (usp. piljenje Babe kod Slovenaca!) ili ruganje lijenčinama. Ovi su se običaji mijesali s običajem iznošenja »Mařene« ili »Smrti« iz sela (katkad su to dvije lutke: ženska i muška), lutke koju spale na polju ili utope u potoku; u selo se zatim vraćaju sa živahno okićenim crnogoričnim drvцем.

Uskrs ima, uz kršćanske i proljetne, i neke tipično novogodišnje elemente (npr. čišćenje kuće). Uz taj praznik vezani su ophodi škrebetaljka, međusobno udaranje mladim šibama (pa i ispletenim u »korbač«), polijevanje vodom (naročito djevojaka, koje za uzdarje daruju pisanice). Na Veliki petak ne bi se smjelo orati. Kako na to naročito paze evangelici, katolici im znaju prkositi tako da baš toga dana bar malo oru! Pale se krijesovi, u crkvi se blagosivlje oganj i hrana (zatim se utrkuju tko će prije stići s hranom kući).

Početak *poljskih radova* (oranja, sijanja, okopavanja) vezan je uz niz raznih magijskih radnji, koje imaju bilo pospješiti, bilo zaštititi usjeve.

Uoči 1. svibnja (praznik sv. Filipa i Jakova) u selima bi postavljali proljetno drvo, »m a j«, i to u dvije inačice: manje drvce, koje momci postave svojim djevojkama u vrt pod prozor i okite (nepoćudnim bi djevojkama zatakli kolac s metlom, starom vrećom ili lutkom na vrhu), i veliko drvo, zajedničko za čitavo selo (drvo se moralo ukrasti i okititi vrh; deblu se morala oguliti kora).

U zabavama koje se upriličuju pri postavljanju i, kasnije, pri obaranju maja važnu ulogu imaju seoski momci, koji nastupaju organizirano, poput nekog udruženja, društva.

Uz Duhove su se vezali razni pastirski običaji, vezani s prvim izgonom na pašu. Pastiri — Valaši — utrkivali su se, ukrašavali su kuće lipovim grančicama, pastirice i krave polijevali vodom (da bi bilo više mlijeka), izvijali oganj trenjem drva o drvo. Taj oganj, zvan »vatra«, čuvali bi čitavo vrijeme dok bi bili s ovcama u planini.

Isto tako i za Tijelovo i Ivanje zelenjem i cvijećem kitili kuće i ulice.

O Ivanju su se palili na vrhovima brežuljaka krijesovi i baklje (stare metle). Uz taj su dan vezana i razna vjerovanja, npr. o ljekovitosti rose, bilja, opasnosti od vještica i sl.

Značajan praznik u životu seljaka bio je završetak žetve. Uz posljednji snop vezane uz razne predodžbe (npr. koza!). Plete se vijenac, pojavljuju se lutke i maske. U proslavu završetka žetve upleli su se i razni elementi iz svadbenih običaja.

U jesen se održavaju i razni crkveni sajmovi, prilika da se posjećuju kumovi i kumčad i međusobno daruju, da se susretnu znanci i rodbina iz raznih sela.

Pregled godišnjih običaja završava se praznikom svih svetih, kad se uređuju grobovi i pale svijeće na njima.

Prikaz godišnjih običaja popraćen je uvodom, u kojem autor daje pregled svega što je do sada o toj temi u Valaškoj urađeno i objavljeno, opširnim bilješkama (str. 121 — 148), bibliografijom (str. 161 — 173), njemačkim i ruskim sažetkom, s pedesetak fotografija i kraćim zaključkom (str. 115—119), u kojem se govori o opisanim običajima i njihovim značajkama o vezama sa susjednim područjima i o njihovu porijeklu.

Ovdje autor, među ostalim, ukazuje na istočno porijeklo (slovačko, u prvom redu) mnogih valaških običaja, (vješanje »kysela«, vezivanje klade neudatim djevojkama), pri čemu nas prvenstveno zanimaju oni elementi koje mi prepoznamo kao tipično balkanske, pa možemo opravdano pretpostaviti da su u Valašku dospjeli pastirskim migracijama i da im je izvorište negdje na jugoistoku. Tomeš u tom smislu poimence spominje tragove polaznika i koledne pjesme, koje su po P. Caramanu »malorusko-bugarsko-rumunjskog tipa«. U ovaj krug mogli bismo uvrstiti, ovako na brzu ruku, još neke običaje; tako, sa sigurnošću, ophod s vučjom kožom i paljenje »vatre« na Duhove, i još čitav niz drugih, s manje ili više vjerojatnosti: polijevanje krava i djevojaka vodom, pozivanje divljih životinja na božićni objed (kao verbalni apotropaj), maska mačka (uspor. dinarske čarojice), možda i vezanje božićnog stola lancima, pa ime »babkovnici« za maskirane.

Osim ovoga za Valaše vrlo karakterističnoga podudaranja s običajima balkanskih naroda može se uočiti još čitav niz valaško-južnoslavenskih paralela. Neke od njih su po svojoj rasprostranjenosti u evropskome prostoru gotovo općenita (opće evroazijskoga, ili indoevropskoga, slavenskoga, ili pak kršćanskoga) značaja, pa bi ih jedva trebalo i spominjati (npr. višnjeve grane u vodi, božićno drvce na gnoju, Lucijin stolac, zimski ženski demon što para

trbuhe, sva sila maski, pozdravljanje roditelja na Badnje večje, zabrana oranja na Veliki petak, utrke pastira na Duhove itd.).

Druge su opet srednjoevropske (kod nas ograničene na zapadne krajeve), npr. gatanje na Andrijino, maska sv. Nikole, palica s ježevom kožom (slovenski koranti imaju »ježevke«), ime demona »Šperecht«, majsko drvo i uloga momačke družbe s običajima povezanim s njime. Neke su pak još uže, za hrvatsku etnologiju možda i najzanimljivije. Dijelom bismo ih mogli nazvati panonskima (ili upravo: zapadnapanonskima), a kod nas se javljaju uglavnom u panonskom ili upravo sjeverozapadnom hrvatskom području (s graničnim rubom Slovenije), kao uskršnji krijesovi, maska Lucije, utrke na Uskrs, polijevanje djevojaka vodom u uskršnje doba, dvanaest novogodišnjih dana prije Božića itd.

Tomešov savjesno sastavljen pregled običaja ove nevelike, ali zato tradicijski znatno složene pokrajine opet je jedan od primjera koliko takve, u prvom redu etnografske monografije mogu pridonijeti etnološkim istraživanjima i kako nikada dovoljno ne poznajemo rasprostranjenost pojedinih elemenata kojima baratamo.

Tomešovome radu za sada nedostaju jedino — sljedbenici.

Vitomir Belaj

ALFRED KARASEK — KARL HORAK. DAS DEUTSCHE VOLKSSCHAUSPIEL IN DER BATSCHKA, IN SYRMIE UND SLAWONIEN, N. G. Elvert Verlag, Marburg 1972, 382 str.

Pred nami je bogata bera domala štirih desetletij. Priča nam, da so ljudske igre nemških naseljencev v Bački, Sremu in Slavoniji v ljudski kulturi južnapanonskega območja zelo svojevrsten pojav. Osvetljuje nam zanimivo ustvarjalnost nemških etničkih otokov in tradicije, ki so jih naseljenci — v večji ali manjši meri — prinesli iz svojih prvotnih domačih pokrajin.

Dobrodošel nam je najprej pregledni informativni uvod, ki nam predstavlja južnapanonsko območje, opiše zgodovino naselitve (ki sega v Bački pravzaprav že pod konec 17. stol., v Sremu in v Slavoniji pa v sredo 18. stol.) ter prikaže naposled prvotno domovino naseljencev. V Bačko so prihajali s Švabskega, z Badenskega, iz Alzacije, z Bavarskega, iz Palatinata, s Hessenskega in Frankovskega — mešanica torej, ki se je razlikovala po narečjih, po noši, po šegah in marsikje tudi po veri. Vasi so dolgo živele brez medsebojnih zvez sredi drugih narodnosti in šele od prve svetovne vojne dalje je začela nastajati narodnostna zavest »podonavskih Švabov«. V Bački so leti tvorili med obema vojnama nekaj nad 20% prebivalstva. Po Sremu in Slavoniji je potekal od l. 1745 vojaški obmejni pas kot varstvo proti vdorom turških roparjev. Po vojaških mestih (Osijek, Novi Sad, Petrovaradin, Zemun) so se naselili najprej bavarski rokodelci. Kmečko naseljevanje se je začelo dokaj pozneje. Naseljenci so prihajali iz Avstrije in Nemčije — rajhovski dotok je bil iz Württemberskega, Nassaua, Porenja in Badenskega, avstrijski priliv so dali sudetski Nemci, Gradiščanci, tudi Čehi.